

7. Соколов А.В. Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества / А.В. Соколов, И.О. Щербакова // Социс. – 2003. – № 1. – С. 115-124.

8. Сорокина Н.Д. Перемены в образовании и динамика жизненных стратегий студента / Н.Д. Сорокина // СОЦИС. – 2003. – № 10. – С. 55-60.

9. Ядов В.А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / В.А. Ядов. – Л., 1979.

УДК 159.9.07

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Романенко О.В.

Стаття присвячена визначенню змістових етапів формування навичок експериментування у студентів-психологів. Застосовано трирівневу модель підготовки до проведення психологічних досліджень у процесі професійного навчання. Визначаються умови формування системи знань з експериментальної психології.

Ключові слова: наукове пізнання, науковий метод, трирівнева модель професійної освіти, експериментування.

Статья посвящена определению содержательных этапов формирования навыков экспериментирования у студентов-психологов. Использована трехуровневая модель подготовки к проведению психологических исследований в процессе профессионального обучения. Определяются условия формирования системы знаний по экспериментальной психологии.

Ключевые слова: научное познание, научный метод, трехуровневая модель профессионального образования, экспериментирование.

The article is devoted to defining the semantic stages of experimentation skills in psychology students. Applied three-tier model preparation for psychological research during training. Determined by the formation of knowledge in experimental psychology.

Keywords: scientific knowledge, scientific method, three-level model of professional education experimentation.

З ускладненням життєдіяльності людини в сучасних умовах постійно зростають вимоги, що висувуються суспільством до представників психологічних спеціальностей. Виражена орієнтація на цінність іншої людини в їх професійній діяльності передбачає адекватне застосування методів впливу на неї та відповідальність за свої професійні

дії. Така відповідальність формується одночасно з цілеспрямованим засвоєнням системи знань, практичних умінь і навичок у процесі професійної підготовки.

Важливим завданням професійної підготовки психологів є оволодіння системою методів психологічного дослідження, що здійснюється в процесі вивчення ними навчальної дисципліни "Експериментальна психологія". Зміст сучасного вітчизняного підручника з експериментальної психології за авторством С. Д. Максименко та Е. Л. Носенко зорієнтовано на ознайомлення майбутніх психологів з особливостями наукового пізнання дійсності, що має такі загальні ознаки: 1) формування системи специфічних понять, що характеризуються точністю й ясністю; 2) використання певних правил добору й упорядкування спостережень як первинного джерела інформації для наукових узагальнень; 3) дотримання певних процедур здійснення логічних висновків, на підставі яких приймаються рішення щодо адекватності інтерпретації спостережень, істинності висновків і міркувань [4, с. 5].

Цей курс включає не тільки класифікацію методів психологічного дослідження та ознайомлення з плануванням психологічного експерименту, але й представлення проблем, які є загальними для методології організації різноманітних психологічних досліджень. Розуміння системи методів дослідження психіки допомагає майбутньому психологу самостійно орієнтуватися в спеціальній літературі, що містить різні факти емпіричних досліджень, спонукає до критичного сприймання наукової інформації. Зіставлення з експериментальним методом дає можливість оцінити інші методичні підходи до пізнання психічної реальності, оскільки лише експеримент дає можливість встановлення причинно-наслідкового зв'язку між явищами і по праву вважається фундаментом психологічної науки. Ілюстративним матеріалом курсу експериментальної психології є описи класичних і сучасних експериментів В. Вундта, В. М. Дружиніна, Г. С. Костюка, О. Ф. Лазурського, М. М. Ланге, С. Д. Максименко та ін.

Водночас, як засвідчує досвід викладання психології, на початковому етапі навчання більшість студентів планують працювати у сфері практичної психології, вважаючи наукову психологію важкою, не достатньо цікавою та корисною для їхньої майбутньої діяльності. Тому першочерговим завданням викладача є формування мотивації до вивчення навчальної дисципліни, переконання студентів у тому, що проведення психологічних досліджень – захоплююче й цікаве заняття. Пропедевтичний етап націлений на розкриття перед студентами значення для них цього курсу, а саме: а) ознайомлення з правилами проведення психологічних досліджень; б) створення основи для опанування іншими психологічними дисциплінами

(соціальною психологією, віковою психологією, диференціальною психологією, психодіагностикою тощо); в) усвідомлення технології отримання знань у будь-якій галузі науки; г) оволодіння експериментальними способами оцінки психокорекційних програм у роботі практичного психолога; д) формування наукового, критичного мислення, що дозволяє диференційовано сприймати навколишню інформацію.

Метою цієї статті є визначення змістових етапів формування навичок експериментування у студентів-психологів у загальній системі знань з експериментальної психології.

Сучасний метод викладання експериментальної психології носить дедуктивний характер. За дедуктивним принципом побудовані вітчизняні підручники В. М. Дружиніна, Т. В. Корнілової, С. Д. Максименко та Е. Л. Носенко та зарубіжні – Дж. Гудвіна, Р. Солсо та ін. У зв'язку з цим особливого значення набуває створення концептуальної основи навчальної дисципліни.

Формування системи знань з експериментальної психології можливо представити відповідно до загальної тривірневої моделі професійної освіти, запропонованої В. Г. Панком, у сукупності загальнотеоретичного рівня, рівня спеціальних знань, практичного рівня [5, с. 236-237].

Розглянемо зміст кожного з цих рівнів.

I. Загальнотеоретичний рівень. Цей рівень передбачає ознайомлення з концептуальною базою експериментальної психології, що включає джерела наукового знання, принципи експериментального дослідження психіки, методологію науки. Мислення психолога-дослідника підкорюється певній логіці, що відповідає науковому методу на відміну від псевдонауки, полягає у дотриманні наукової парадигми у процесі планування досліджень, їх проведення, інтерпретації отриманих результатів. Студенти зіставляють різні методи дослідження психіки у порівнянні з експериментальним як найбільш потужним, таким, що дозволяє встановлювати причинно-наукові зв'язки між змінними.

Перш ніж визначати шляхи опрацювання певної проблеми, студенти привчаються до того, що її науковий аналіз традиційно спирається на філософський рівень методології. Це дозволяє проаналізувати найбільш загальні принципи пізнання, уточнити існуюче наукове знання щодо умов і меж його застосування в дослідженні, а також створити світоглядну інтерпретацію результатів науки з точки зору певної картини світу.

Ознайомлення з філософськими підходами до пізнання світу – позитивізмом та критичним раціоналізмом – дозволяє студентам зрозуміти роль принципів верифікованості та фальсифікованості наукового знання, передбачає самостійний добір ними прикладів теорій та псевдотеорій, визначення розбіжностей між ними.

На відміну від побутових способів пізнання, науковий метод ґрунтується на специфічних постулатах. Розкриття цих принципів складає основу для розуміння сутності експериментального методу. Найбільш значущими серед них є детермінізм, системність, об'єктивність, інформаційний підхід, емпіризм. При висвітленні змісту кожного з цих принципів відзначаються напрями його реалізації у процесі проведення експерименту.

1. Детермінізм. Фундаментальні постулати раціоналістичної філософії ґрунтуються на тому, що кожний наслідок має свою причину. Під впливом досягнень у точних науках більшість вчених є прихильниками ймовірнісного (статистичного) детермінізму, згідно з яким події можуть бути передбачені з вірогідністю, що перевищує вірогідність випадку, але нижче, ніж 100%. Водночас теорія детермінізму все ще викликає дискусійні питання, оскільки викликає протиріччя з ідеєю свободи волі. Розвиток уявлень про причинність та детермінацію психічного є предметом обговорення у філософсько-методологічному тлумаченні пізнання буття людиною. Нагромаджений теоретико-емпіричний матеріал переконує в тому, що активність суб'єкта, його очікування, цілі й мотиви, суб'єктивна картина світу завжди чинитимуть вплив на результат виміру. Навіть знання цих характеристик іншою людиною не дає можливості однозначно передбачити реакцію на певний стимул, оскільки саме таке знання може змінити реакцію суб'єкта. На поведінку завжди впливають численні фактори, тому буває важко її дослідити. Разом із тим, поведінка ґрунтується на певних моделях, що дозволяє її прогнозувати. Згідно з філософією позитивізму, вільний вибір не має сенсу, оскільки вибір має здійснюватися на раціональних засадах. Ці засади існують в упорядкованому світі, що містить закони. Оскільки вибір людини передбачає перевагу одного образу дії перед іншими, це ґрунтується на передбаченні наслідків дії орієнтовно до певної закономірності. Таким чином, вибір має сенс лише тоді, коли події у світі певною мірою можна передбачити. Знання психологом закономірностей людської поведінки не виключає та не обмежує можливість свободи волі. Психологічне дослідження здатне підсилити здатність до вибору, оскільки враховує знання щодо меж наших можливостей.

Опанування загальнотеоретичним рівнем знань закріплюється у процесі вирішення практичних завдань: наведення прикладів закономірностей людської поведінки та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між явищами.

2. Системність. Філософсько-методологічний рівень аналізу конкретизується на рівні загальнонаукових принципів і концепцій. У процесі вивчення експериментальної психології необхідним є розкриття основ системного аналізу, який виконує функцію логічної організації

та формалізації наукового змісту. Системність опису забезпечується рівневим характером аналізу: по-перше, розглядом психіки як системи "людина-середовище", по-друге, аналізом її підсистем.

Запровадження системного підходу збагатило психологічну науку чисельними концепціями. Провідним постулатом принципу системності є ствердження того, що всі психічні процеси організовані в багаторівневу систему, компоненти якої можуть набувати нових якостей завдяки її цілісності.

В експериментальній психології приймається постулат, згідно з яким окремі феномени знаходяться між собою в системних відношеннях. Певне явище може бути розглянуто на двох рівнях побудови наукового дослідження: по-перше, встановлення його основних закономірностей (рівень базового спостереження), а по-друге, розгляд його, як включеного в загальну систему інших явищ. Цей постулат слід обговорити зі студентами на основі відповідних прикладів. Так, експеримент Галілея щодо встановлення гравітаційної константи склав підґрунтя для принципу еквівалентності, що вважається одним із основних законів впливу на фізичні тіла у Всесвіті; рівень базового спостереження за дітьми із сімей високого соціального статусу дозволяє інтегрувати ці уявлення у загальну модель людського суспільства.

3. Об'єктивність. Ознайомлення з принципом об'єктивності ґрунтується на постулаті щодо об'єктивного існування каузальних послідовностей. Це обумовлює необхідність точних визначень термінів і опису процедури дослідження. Об'єктивність означає максимально можливу незалежність результатів виміру від особистісних особливостей дослідника, досягається стандартизацією процедури виміру для всіх досліджуваних [1, с. 38].

Діалектико-матеріалістична парадигма, представлена у вітчизняній науці класичними дослідженнями Л. С. Виготського, Б. Г. Костюка, О. М. Леонтьєва, О. Р. Лурії, С. Д. Максименка, С. Л. Рубінштейна, Д. М. Узнадзе та ін., передбачає застосування об'єктивного методу вивчення психіки та свідомості як суб'єктивного продукту цілеспрямованої діяльності.

4. Інформаційний підхід. Цей підхід означає, що висновки експериментального дослідження мають ґрунтуватися на об'єктивній інформації, яка отримана науковими методами. Ознайомлення з роллю інформативного підходу орієнтує дослідника щодо важливості застосування методів математичної статистики при інтерпретації експериментальних досліджень. Прикладами для обговорення є проблема виміру психічних явищ, відомі експерименти вітчизняної та зарубіжної психології [2].

Для психологічного експерименту інформаційний підхід необхідний для формулювання висновку щодо прийняття статистичних гіпо-

тез – H_1 та H_0 (про розбіжність чи тотожність між експериментальною та контрольною групою).

5. Емпіризм. Емпіричні питання передбачають відповідь на основі систематичних спостережень або досвіду, як характерних особливостей наукової методології. З одного боку, психологи-дослідники відкриті новим ідеям та ретельно дотримуються наукових методів для перевірки цих ідей. Водночас вони не визнають тверджень, які не засновані на дослідних даних.

II. Рівень спеціальних знань щодо планування та організації експерименту. З них основними є такі: вимоги до істинного експерименту (наявність експериментальної та контрольної групи; проведення рандомізації чи іншого способу формування еквівалентних груп; маніпулювання незалежною змінною, реєстрація залежної змінної, контроль побічних змінних); структура експериментального дослідження; планування експерименту; вимоги до інтерпретації результатів. Студенти вивчають специфіку експериментування як методу емпіричних досліджень. Цей рівень включає також ознайомлення з основними стратегіями проведення наукових досліджень у психології.

III. Практичний рівень, що передбачає організацію та проведення власного емпіричного дослідження. У сучасних наукових дослідженнях переважають описові методи, що обмежує можливості дослідження маловивчених, складних психологічних конструктів. Тому актуальним завданням, що постає перед викладачем, є створення відповідних умов для формування навичок експериментування у студентів-психологів.

Введення кредитно-модульної системи навчання передбачає надання достатньої кількості часу для самоосвіти, визначається також певна кількість годин для індивідуальної роботи зі студентами. Це надає можливість кожному студенту в процесі вивчення експериментальної психології обрати та дослідити ту проблему, яка його цікавить. Саме власний вибір студента сприяє міцному закріпленню основних знань, що стосуються вимог до організації та проведення експерименту (операціоналізація гіпотези, формування експериментальної і контрольної груп, вибір певної стратегії конструювання еквівалентних груп, визначення та контроль змінних), закріпити знання про типологію експериментальних планів, та на основі цього – набути практичних навичок проведення експерименту, обробки та інтерпретації його результатів.

На початковому етапі студентам пропонується відтворити дослідження за методиками, запропонованими в другій частині підручника С. Д. Максименка, Е. Л. Носенко "Методологічні проблеми і стратегії досліджень в окремих типових розділах експериментальної психології" [4, с. 295-331]. Студенти аналізують методи й методики, які пропону-

ються авторами для вирішення конкретних завдань. Це дає можливість проведення відтворюючих експериментів, які широко застосовувалися Г.І. Челпановим на заняттях семінарію з експериментальної психології в Московському університеті на початку ХХ століття.

На наступному етапі студенти презентують власне дослідження. Будь-яке дослідження містить у собі низку необхідних етапів, на кожному з яких вирішується певне завдання [3]. Дослідження починається з постановки проблеми. Студенти вчать об'рунтовувати актуальність власного дослідження у такій послідовності: визначення певної сучасної тенденції в реальних умовах – наявність протиріччя між нагромадженими психологічними знаннями з проблеми та запитами практики – постановка мети та завдань наукового дослідження.

Теоретичний етап опрацювання проблеми містить аналіз доступної інформації з питання, що вивчається. Це дозволяє проаналізувати результати попередніх досліджень, а також уявити певний конструкт у сукупності параметрів його вивчення. Найбільш творчий момент полягає у знаходженні оригінальної методики. Викладачем наголошується на ролі методу в науковій психології, наводяться приклади методичних знахідок, які збагатили науку та сприяли утворенню нового напрямку.

Після опрацювання проблеми висувається гіпотеза, яка повинна мати операціоналізований характер. Для її перевірки будується план наукового дослідження. Він містить вибір групи людей, з якими буде проводитися експеримент. Уточнюється предмет дослідження, тобто та частина реальності, що буде вивчатися. Вибирається місце й час досліджень, визначається порядок експериментальних проб з метою контролю побічних змінних.

Далі студенти проводять власні дослідження за наміченим планом. Завжди в ході реального експерименту виникають відхилення від задуму, які необхідно врахувати при інтерпретації результатів.

Після фіксації результатів експерименту здійснюється первинний аналіз даних, математична обробка, інтерпретація й узагальнення результатів. Вихідні гіпотези перевіряються на вірогідність. Визначаються отримані факти або закономірності, формулюються висновки відповідно до завдань дослідження.

У якості прикладу пропонуємо опис експериментального дослідження, яке було самостійно сплановано та проведено студентами-психологами ІІ курсу навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ Буряк О. та Серпутько І (2011 р.) у процесі занять з експериментальної психології.

Тема: "Вплив феромонів на сприйняття людини людиною".

Актуальність дослідження. Феромони – (від грецької: phero – несу, hoptao – приводжу до дії, збуджую) – біологічно активні речо-

вини, які виділяються залозами внутрішньої секреції людини та тварини, а також спеціальними клітинами організму, які можуть впливати на різні форми поведінки, а також на фізіологічний та емоційний стан інших осіб. Питання щодо впливу феромонів актуальне та цікаве, оскільки це явище не доведено науковими методами.

Гіпотеза. Фотографії із зображенням людини протилежної статі, оброблені феромонами, оцінюються як більш привабливі, у порівнянні з тими, що не зазнали такої обробки.

Експериментальна база: студенти 22 ПС групи у кількості 24 осіб.

Стимульний матеріал: 4 фотографії: 2 – жінок та 2 – чоловіків; феромони для жінок та чоловіків.

Незалежна змінна (НЗ): наявність обробки фотографії феромонами.

Залежна змінна (ЗЗ): частота вибору студентами фотографії з феромонами.

Види контролю змінних: контрбалансування (різний порядок пред'явлення фотографій з метою контролю ефекту послідовності), стандартизація умов проведення експерименту, елімінація побічних змінних.

Процедура проведення. Методом рандомізації студенти були поділені на три групи, одну контрольну та дві експериментальні, в залежності від порядку пред'явлення фотографій. В експериментальних групах пропонувалися фотографії, оброблені феромонами, в контрольній групі – звичайні.

Був використаний план для однієї незалежної змінної та кількох груп:

$$\begin{array}{l} E \text{ гр. I } R \ X_1 \ O_1 \\ E \text{ гр. II } R \ X_2 \ O_2 \\ K \text{ гр. } R \ O_3 \end{array}$$

Хлопцям демонструвалися зображення жінок, дівчатам – чоловіків. Зображення були дуже схожі, однакового розміру. Всім студентам контрольної та експериментальних груп на вибір картинки давався однаковий час – 2 хвилини. Гіпотеза не повідомлялася, не дозволялося розповідати про свій вибір іншим студентам, які ще не брали участь в експерименті.

Контрольній групі було продемонстровано одразу дві картинки без феромонів та зафіксовано їх вибір. Першій та другій експериментальним групам було запропоновано ті ж самі дві картинки, але вже на одну з них було нанесено феромони (жіноча фотографія з жіночими феромонами пред'являлася хлопцям, а чоловіча фотографія з феромонами для чоловіків – дівчатам). Для другої експериментальної групи був змінений порядок пред'явлення картинки з феромонами. Першій експериментальній групі картинка з феромонами пред'являлася першою. В іншій експериментальній групі та ж сама картинка за порядком

пред'явлення була другою. Вибір кожного студента фіксувався у протоколі.

Загальний висновок. При підведенні підсумків враховувалися ті побічні змінні, які не підлягали контролю (об'єктом сприймання були фотографії, а не реальні люди; різна кількість хлопців та дівчат у групах; у деяких студентів була нежить). Тому результати експерименту не претендують на наукове відкриття, але надають певну інформацію для роздумів.

При інтерпретації результатів дослідження, на основі статистичного рішення, була прийнята нуль-гіпотеза (відсутність значущих розбіжностей у контрольній та експериментальних групах). Це означає, що вплив парфумованих феромонів на сприйняття людини не підтвердився в експерименті. Можливо, у людей, які користуються парфумами з феромонами, "включається" так званий ефект плацебо, тобто самонавіювання. Людина наносить ці парфуми і стає впевненішою, і тому викликає більше симпатій до себе. Тут важко сказати, приваблює впевненість людини чи власне дія феромонів. На цій невизначеності, напевно, і виграють парфумери".

Наведений матеріал ілюструє не лише процес формування навичок експериментування у студентів і закріплення у них знань з навчальної дисципліни, але й свідчить про розвиток творчого мислення, здатності побачити проблему в реальному житті та дослідити її, що виступає умовою успішного професійного самовизначення майбутніх психологів. Практичне оволодіння експериментальним методом є ознакою потужного фахового інструментарію психолога, за допомогою якого можливо не тільки досліджувати ті чи інші психічні явища, але й визначати причини їх виникнення та прогнозувати прояви певних психічних закономірностей.

Викладачеві слід підтримувати будь-які ідеї студентів, якщо вони відповідають етичним принципам та можуть бути операціоналізовані з постановкою емпіричного питання. Поетапність формування навичок експериментування з відповідним навчально-методичним забезпеченням сприяє підвищенню у студентів навчальної мотивації, закріпленню в них професійних навичок та розвитку критичного мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарчук О. І. Експериментальна психологія : [курс лекцій] / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2003. – 120 с.
2. Гудвин Дж. Исследование в психологии: методы и планирование / Дж. Гудвин. – [3-е изд.]. – СПб. : Питер, 2004. – 558 с. : ил. – (Серия "Мастера психологии").
3. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология : [учебник для вузов]. – СПб. : Питер, 2004. – 319 с. : ил. – (Серия "Учебник для вузов").

4. Максименко С. Д. Експериментальна психологія : [підручник] / С. Д. Максименко, Е. Л. Носенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 360 с.

5. Основи практичної психології / [під ред. В. Г. Панка]. – К. : Либідь, 2006. – 533 с.

УДК 159.9.351

САМООЦІНКА ЖІНОК-ПРАВООХОРОНЦІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІОГЕНЕЗУ

Рудяк І.В.

У статті розглянуто особливості самооцінки жінок-співробітників ОВС з різним досвідом роботи. Виявлено, що вони мають відмінні характеристики соціальної та особистісної ідентичності, базові переконання та погляди на професію, по-різному ставляться до праці, дозволя, навчання, спілкування та взаємовідносин. Також вказано, що окремі соціально-психологічні фактори впливають на формування самооцінки жінок-співробітників ОВС.

Ключова слова: самооцінка, особистість, професія, базові переконання, правоохоронна діяльність

В статье рассмотрены особенности самооценки женщин-сотрудниц ОВД с разным опытом работы. Выявлено, что у них различаются характеристики социальной и личностной идентичности, базовые убеждения, по-разному выражена значимость жизненных сфер (работа, семья, досуг, обучение, отношения). Указано, что отдельные социально-психологические факторы влияют на формирование самооценки женщин-сотрудниц ОВД.

Ключевые слова: самооценка, личность, профессия, базовые убеждения, правоохранительная деятельность.

The features of self-concept of female law enforcement officers with different work experience are considered in the article. It is revealed that they have different characteristics of social and personal identity, and the basic beliefs, the importance of life spheres is expressed in different ways (work, family, leisure, education, relationships). It's indicated that some social and psychological factors influence on the formation of self-concept of female law enforcement officers.

Keywords: self-concept, personality, profession, basic beliefs, law enforcement activity

Постановка проблеми. Кількість жінок, які ефективно працюють у правоохоронних органах багатьох країн світу, послідовно збільшується, тобто жінки свідомо обирають певну професійну діяльність. Ця тен-